

ОСВІТНЄ ПЛЕКАННЯ КУЛЬТУРОЗНАВЧОЇ ОБІЗНАНОСТІ: РОЗШИРЕНЕ БАЧЕННЯ ТЕРМІНА “ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО”

Ростислав БОБРЕНКО,
аспірант інституту
вищої освіти АПН України

У статті викладені процес і результат поточного етапного дослідження змісту та форми терміна “образотворче мистецтво” (“ОМ”), що, на думку автора, висвітлений у більшості опрацьованих літературних джерел завузько: помилково зводиться тільки до кількох видів мистецтва. Здійснена спроба розширити зміст згаданого терміна завдяки комплексному підходу: наведення цитат, які розкривають образну сутність інших видів мистецтва; етимологічний аналіз слів “образ” і “мистецтво” з приводу не тільки доміанти образної природи у сучасному понятті “ОМ”, а й невиправданості його надмірного опредмечення та візуалізації; виявлення та окреслення помилок “нерозрізнення тотожного” та “зіставлення незіставного”; аналіз слів із афіксом “ізо”, що привело до припущення впливу російського панівного трактування “ізообразительного искусства” на український термін “ОМ”.

Сьогодні ми є свідками нового погляду на освіту, яка покликана надати молоді не тільки обшир інформації, а й навчити компетентно використовувати її. Одну з провідних ролей у цьому процесі віддають образотворчому мистецтву (**ОМ**). Обговорення з цього приводу ведеться серед законотворців, педагогів, науковців і митців на світовому та вітчизняному рівнях. Так, загальновідомі міжнародні організації ЮНЕСКО, Рада Європи, Європейський союз спромоглися реалізувати дискусії у програми, що досліджують вплив образотворчого мистецтва на освітній процес, на учнів та студентів як головний об’єкт у ньому [40, 49, 51, 52], зокрема обговорюються питання, яке місце загальна художня освіта має у навчальній системі та який конкретний вплив справляють види мистецтва у синтезі з академічними дисциплінами на розвиток особистості, а також на її здатність пристосуватися до економічних реалій. Наприклад, ОЕСР (порівнює системи національних освіт) і DeSeCo (визначає та відбирає основні вміння) відзначають важливість культурно-художнього виховання для формування основних умінь особистості [40, 52].

На вітчизняному рівні справи йдуть гірше: у “Рішенні від 28.02.03 № 2/3-4 “Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства XXI століття” художньо-естетична сфера не згадується зовсім; у тексті “Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті” лише побіжно згадується “художньо-естетична” культура: як складова головної мети національного та громадянського виховання [23, 6-7]. Більша увага цій проблематиці приділяється на сторінках сучасної мистецько-педагогічної періодики. Дописувачі – українські теоретики та практики – розглядають переважно методіку викладання **ОМ**: як окремої дисципліни малювання; в синтезі з іншими мистецькими дисциплінами; а також застосування **ОМ** як універсального інструмента для опанування інших програмних дисциплін; висловлюють критичні зауваження щодо заскорублості конкретних проявів сучасного художньо-освітнього процесу [5, 8, 10, 19, 25, 33]. Однак, до наукового розгляду сутності поняття “**ОМ**” сучасна автура не доходить.

У цілому процес впровадження мистецтва в освіту лишатиметься кволим, якщо не поширювати роз’яснювання його переваг в освітньому процесі та не включати **ОМ** до освітніх програм. Рівень культури може від цього багато втратити.

Невід’ємним елементом кваліфікованого процесу інтеграції мистецтва в освіту є категоріальний апарат, який визначає сутність і широту поняття, його логічне місце у системі та взаємозв’язок із іншими її складовими. Різне трактування поняття, неправильне розуміння його зв’язків призводить до викривленого тлумачення не тільки наукового тексту, а й до нерозуміння співрозмовниками одне одного, а якщо брати ширше, – гальмує розвиток культури в цілому.

Представники ЗМІ, особливо редактори як основні контролери мови, мають відповідальніше ставитися до точності та ясності у передачі інформації.

Розглянувши добірку літературних джерел: вітчизняні та російські академічні довідники (енциклопедії, тлумачні словники тощо), спеціалізовані видання з мистецтва (історико-мистецтвознавчі праці; мистецько-педагогічна, культурознавча періодика; монографії; підручники з образотворчих видів мистецтва тощо), ми виокремили низку проблем, що стосуються як змісту, так і форми терміна.

Більшість оглянутих видань, які звертаються до терміна “**ОМ**”, успадкувавши традиції радянського режиму, і далі поширюють модель обмеженого (ідеологічного, вузького, одностороннього) трактування поняття [9, 21, 22, 24, 26, 29, 31, 44, 45].

Предметом нашого етапного дослідження ми обрали термін “**ОМ**”, ставлячи перед собою **завдання** з’ясувати лінгвістичну відповідність змісту поняття його формі й адекватності дефініції даного терміна; перевірити гіпотези щодо неправильності використання лексичної форми “образотворче” лише на позначення одного виду мистецтва; притаманності **ОМ** тільки предметно-просторових характеристик (опредмеченості та візуалізації).

Мета – привернути увагу до порушеного питання фахівців дотичних напрямків діяльності, дати підґрунтя до роздумів і спонукати до викристалізування якомога точнішого та вичерпного тлумачення зазначеного терміна.

Окрім зазначених літературних джерел, для дослідження ми використали етимологічні словники, англійський, англо-російський, а також іспанський тлумачні словники.

Більшість розуміє образотворчість як сутність не тільки живописного, графічного, скульптурного, архітектурного, художньо-фотографічного видів мистецтва, а й театрального, художньо-літературного, хореографічного, кінематографічного, музичного тощо, для яких образ є основним засобом утілення творчої ідеї.

Своє дослідження ми структурували з поданих у літературних джерелах думок щодо тлумачення **ОМ**, виділили спільні риси колізії, що була спричинена протилежними думками щодо окремих умов; диференціювали умови за предметом суперечності; виділили з ряду суперечливих умов лише перші три для подальшого детального опрацювання; дали аргументовану оцінку з приводу кожної з трьох умов за допомогою етимології слів “образ”, “мистецтво”; виявили та вказали помилки щодо нерозрізнення тотожного та зіставлення незіставного; впливу міжмовного чинника на семантику **ОМ**.

Загальновизнаним у семантиці терміна **ОМ** є те, що це зображально-виражальний, чуттєво-наснажений вид художньої творчості, який відбиває дійсність у художніх образах, де дійсність не слід розуміти як суто об’єктивну реальність. Це естетична категорія, де естетичність означає не тільки красу: штучний вид діяльності, який історично належить до “вільних” (хоча й не від часів виникнення таких), вишуканих, витончених мистецтв. Одна з провідних властивостей – комунікативна: створюється різними технічними засобами при застосуванні різних технік, прийомів, засвоєних навчанням (у теорії та на практиці). За багатьма визначеннями **ОМ** втілюється на площині й у просторі. До нього відносять малярство, графіку, скульптуру, художню фотографію.

Проте є тези, що, як ми помітили, належать до дискусійних і які можна диференціювати за такими умовами:

- 1) образної обмеженості;
- 2) абстрактно-опредмеченою;
- 3) візуального сприйняття;
- 4) соціально-індивідуальною;
- 5) естетичною;
- 6) реалістичною та містичною;
- 7) ідеологічною.

Зосередимося на перших трьох. Основні суперечності закладені у позиціях:

1) обмежене поширення образної природи лише на кілька різновидів образотворчих мистецтв, перерахованих вище (малярство, графіка, скульптура, художня фотографія). “**Зображальне мистецтво**” [9, 24, 26, 29, 31, 42, 45] – як вузьке значення мистецтва, вільного вишуканого, витонченого (“...Художня творчість у цілому – література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво, музика, танок, театр, кіно...” [7, 27, 37, 46, 47]);

2) пріоритет матеріалізації, опредмечення образотворчості (“Використання уяви для виготовлення предметів естетичної цінності” [45, 47]) – опредмечена форма – лише одне з утілень **ОМ** (“...Різновиди т. з. художніх мистецтв інших видів діяльності, що об’єднуються як художні образні форми опанування світу” [27, 37]);

3) піднесення наочної форми образотворчого мистецтва перед іншими формами художньої творчості (“Наочне відтворення природи в її повноті та типовості...” [7, 29, 31]) – унаочнений засіб і об’єкт об’єктивної реальності – лише частина зацікавлень **ОМ** (“...Відтворення реальної дійсності в мистецтві – це лише примітивний, початковий етап і не мета мистецтва. Метою М. є “викликати” в нашій психіці такі переживання, яких не дає нам реальна дійсність” [1, 38]).

Образотворче, **зображальне** / “**изобразительное**”; від**ображення** / “**отображение**” – не можна розглядати у значенні змалювання чи тільки опредмечення, візуалізації. Перші частини слів утворені історично від “**об**” (що означає перед, за, до, для) + “**раз**” (що означає: раз, удар, карбування, відбиток, певний землеробський інструмент, смуга, риска; тип, характер тощо); “**образ**” (із значенням обличчя, щока, ікона, картина) [12, 43]. Тобто спочатку домінував матеріалістичний аспект значення людської діяльності, однак поступово набуває розвитку психологічний аспект: емоційності, одухотвореності тощо.

Дотичне до цього поняття – слово “мистецтво” (“искусство”), що також може розглядатися як метаморфоза у семантиці: майстер, майстерність, “искусный”, “искусить”, “кусити” (у значенні випробовувати, торкатися тощо) “experimentum” (досвід, спроба) тощо збагатилися змістовим відтінком художньої творчості в цілому; тлумачиться як засіб і форма пізнання життя за допомогою візуального, аудіального, тактильного, іншого досвіду, а також уявної та розумової роботи. Виступає поняття “мистецький” і як критерій не тільки майстерності, а й естетичності (чуттєвості, вишуканості та краси); як опредмечена діяльність (картина, ілюстрація), так і дещо абстрактна (музика) [12, 43].

Так, **музичне мистецтво** створює образи (о.) за допомогою звуку, його сили, тембру, інтонації тощо (“У музиці Х. о. (художній о.) формується за рахунок акустичних властивостей звуку та суб’єктивних відчуттів і асоціацій людей – виконавця та слухачів”; музика відрізняється від інших видів мистецтва інтонацією, що є особливою якістю Х. о. [21, 44]); **кіномистецтво** – поєднання гри актора, режисерського втілення сценарію, операторської роботи, творчості художників-декораторів, освітлювачів та ін. (“Твір кіномистецтва (в широкому значенні), виступає в художній функції” [17, 38]); **художня література** – друковане слово, вжите у прямому та переносному значенні (“Образна мова вирізняє твори художньої літератури з-поміж інших текстів. Вона не обмежується традиційними тропами і фігурами мови, а наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх на систему художньо-мовного бачення світу...” [38, 39, 41]); **хореографічне мистецтво** – динамічна пластика тіла, просторовий візерунок у синтезі з музикою (“...Створити о. х. (о. хореографічний. – Р.Б.) – означає змалювати в танці

дію чи характер, втілити на основі правдивого вираження почуття певну ідею. Танок, позбавлений образності, зводиться суто до технічності, до марних комбінацій рухів” [3]); **театральне мистецтво** – синтез лицедійства, музики, декорацій тощо (“...Спосіб освоєння та перетворення дійсності в мистецькому аспекті” [4]); **малюнок, малярство** – світло-тінь, крапки, лінії, кольорові плями на площині, виражені у статичному вигляді (“...[твори] графіки – переважно чорно-білі малюнки на папері..., живопис утілює образи дійсності в їх кольоровому багатстві та блиску за допомогою фарб, які накладаються на якусь тверду поверхню” [45]); **художня фотографія** – постановка елементів, які фотографуються (“...Спирається на документальну основу (знімок конкретного явища), піднімається до образної характеристики, що здійснюється вибором ракурсу, композиції, емоційно-змістовим застосуванням фототехніки” [24, 38]); **скульптурне мистецтво** – різьбярство статичних об’ємно-просторових форм (“Створюючи статую чи портретне погруддя, різьбяр здійснює образ у реальному просторі” [48]).

Те, що згадані види мистецтва належать до художніх, а також поширення образотворчої ознаки й на інші види мистецтва, автоматично знімає питання щодо закріплення назви “образотворчий” за одним із видів як терміна, бо виявляється помилка “нерозрізнення тотожного” [18], “зіставлення незіставного”, тобто родова назва не може бути ще й видовою [Там само].

Подібність і відмінність української та російської мов призводить часто до прикрого калькування як форми, так і змісту. Обидві мови використовують грец. афікс “ізо” (зі значенням рівність, подібність), напр., “ізолинии”, ізогональний, проте російська мова, на відміну від української, має омонімічні форми: із префіксом “ізо” – як синонім префікса “із”, напр., “ізойти”; як частина скороченої аббревіатури – зі значенням художній, напр., “ізостудия”. Також спостерігається трактування “ізображення” як опредмеченої презентації, напр.: “Предмет, малюнок, який відтворює що-небудь; очевидне відтворення чого-небудь” [29]. Це при тому, що в українській і в російській мовах слова “образотворчий” і “зображати”, а також “ізобразительный”, “ізобразять” мають один і той самий корінь – **образ** із більш абстрактним значенням.

Виникає припущення, що зазначені мовні обставини є причиною для закріплення у терміні “ізобразительное искусство” значення сприйняття художнього мистецтва тільки очима і до того ж у формі опредмеченої подоби об’єктивної реальності. Це, на жаль, переноситься на український термін “**ОМ**”.

Нами готуються до оприлюднення інші аспекти дослідження змісту терміна “**ОМ**”: психологічний, естетичний, соціально-індивідуальний, ідеологічний, реалістичний, містичний, які дадуть змогу наблизитися до вичерпності згаданого терміна.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонич Б.-І.* Національне мистецтво: Спроба ідеалістичної системи мистецтва. // Образотворче мистецтво, 1993.– № 3-4.– 63 с.– С.51-54.

2. *Аполлон.* Изобразительное и декоративное искусство. Архитектура: Терминологический словарь.– М.: Эллис Лак, 1997. – 736 с.

3. *Балет:* Энциклопедия.– М.: Советская энциклопедия, 1981.– 623 с.

4. *Барабан Л.І., Дятчук В.В.* Український словник театральної лексики. – К.: Вид-во “СВС”, 1999.– 94 с.

5. *Белкіна Е.* Від подиву до творчості: Естетичне виховання дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва. // Мистецтво та освіта, 1998.– № 2.– С. 12-18.

6. *Большая Советская Энциклопедия.* / Под ред. В.В. Куйбашева.– М.: ОГИЗ РСФСР.– Т.29, 1935.– 763 с.– С.335-337.

7. *Булгаков Ф.И.* Художественная энциклопедия. Иллюстрированный словарь искусств и художеств.– Т. I-II.– СПб.: А.С. Суворин, 1886 [...] с.

8. *Буряк Б., Буряк Н.* Проблеми естетики та теорії мистецтва. // Образотворче мистецтво, 1993.– № 3-4.– 63 с.– С. 36.

9. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.* – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.– 1440 с.

10. *Горбенко С.* Гуманізація художньої освіти // Мистецтво та освіта, 2002.– №2.– С. 5-8.

11. *Грінченко Б.Д.* Словар української мови.– К., 1908.– Т. II.– Передруковано.– К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.–573 с.

12. *Етимологічний словник української мови: В 7 тт. – К.: “Наукова думка”, 1983.– Т. III– 549 с.; Т. IV– 656с.*

13. *Жданова И.Ф., Вартумян Э.Л.* Англо-русский экономический словарь.– 4-е изд. – М.: “Русский язык”, 2001.– 880 с.

14. *Зязюн І.* Безсвідомість. Підсвідомість. Творчість (з огляду установки Дмитра Узнадзе) // Мистецтво та освіта, 2001.– № 3.– С. 3-9.

15. *Ильина Т.В.* История искусств. Западно-европейское искусство: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. “Журналистика”.– М.: Высш. шк., 1983.– 317 с.– С. 303.

16. *Караванський С.* Практичний словник синонімів української мови.– К.: Вид-во “Орії” при УКСП “Кобза”, 1993. – 472 с.

17. *Кино:* Энциклопедический словарь.– М.: Советская энциклопедия, 1986.– 637, [3] с.

18. *Куляс П.П.* Редагування газетних та журнальних матеріалів: Курс лекцій.– К.: Вид-во Університету “Україна”, 2002.– 84 с.

19. *Лихвар В. Д.* Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Херсонський держ. ун-т.– Херсон, 2003.– 22с.– С. 7-8.)

20. *Медкова Е.* Первообразы как основа развития творческого воображения на уроках искусства. // Искусство в школе, 2004.– № 4.– С. 63-69.

21. *Музыка.* Большой энциклопедический словарь.– М.: НИ “Большая российская энциклопедия”, 1998. – 672 с.

22. *Музыкальный энциклопедический словарь.– М.: Советская энциклопедия, 1990.– 672 с.*

23. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: Проект.– К.: “Шкільний світ”, 2001.– 24 с.*

24. *Нелюба А.М.* Словник образотворчого мистецтва.– Х: [АТ Поліграфічна фірма “Прінтал”] [...].–167 с.

25. Неміш Ю., Юрковський О. Викладання образотворчого мистецтва: необхідність змін назріла // Мистецтво та освіта, 1998.– № 2.– С. 9-11.
26. Новый тлумачний словник української мови.– К.: Вид-во “АКОНІТ”.– В 4 тт., 1998.
27. Новый энциклопедический словарь.– М.: “Большая российская энциклопедия”, РИРОЛ КЛАССИК, 2004.– 1456 с.
28. Одарченко П. Про культуру української мови: Збірник статей.– К.: “Смолоскип”, 1997.– 319 с.
29. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. толковый словарь русского языка.– 4-е изд., допол.– М.: ООО “ИТИ Технологии”, 2003.– 944 с.
30. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия.– в 9 тт.– Т. 5 Искусство/ Пер. с англ.– М.: Издательский Дом “ИНФРА-М”, изд-во “Весь Мир”, 2001.– 480 с.
31. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство.– М.: “Советская энциклопедия”.– Книга I (А-М), 1986.– 447 с.
32. Сільваші Тіберій. Можливість встановити гармонію. // Нова генерація, 1992.– Спецвипуск.– С. 6-10.
33. Сирота В. Художньо-прикладна спрямованість образотворчого мистецтва в школі. // Мистецтво та освіта, 2002.– № 4.
34. Словарь синонимов русского языка.– М.: Советская энциклопедия, 1971.– 600 с.– С. 226.
35. Смульсон М. Л. Уява і творчість. // Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова.– 2-е вид., стереотип.– К.: Либідь, 2000.– 558 с.– С. 323; 332.
36. Соловьев А.М., Смирнов Г.Б, Алексеева Е.С. Учебный рисунок.– М.: Искусство, 1953.– 239 с.– С. 5.
37. Современная украинская энциклопедия.– Т. 5.– Харьков: Книжный клуб “Клуб семейного досуга”, 2004.– 416 с.
38. Современный словарь-справочник по искусству.– М.: “Олимп”: ООО “Изд-во АСТ”, 2000.– 816 с.
39. Тимофеев Л., Венгров Н. Краткий словарь литературоведческих терминов.– М.: УЧПЕДГИЗ, 1955.– 179 с.
40. Уиммер М. Искусство как участник учебного процесса // Перспективы.– 2003.– № 4.– Т. XXXII.– С. 45-46.
41. “Українська мова”. Енциклопедія.– К.: “Українська енциклопедія”, 2000.– 752с.
42. Українська Радянська енциклопедія.– 2-е вид.– К.: УРЕ, 1981.– Т.6.– 552 с.– С. 510-511.
43. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. и дополн. Н. Трубачева /– М.: “Прогресс”.– 2-е изд.– В 4тт., 1986.– Т. II –671 с.; Т. III – 831 с.; Т. IV – 861 с.
44. Шаповалова О.А. Музыкальный энциклопедический словарь.– М.: Рипол классик, 2003.– 696 с.
45. Энциклопедический словарь юного художника. / Сост. Н.И. Платонова, В.Д. Синюков.– М.: Педагогика, 1983.– 416 с.– С. 160-161; 172-173.
46. Alvero Frances F. Cervantes Biccionario manual de la lengua espatola.– [Habana], 1976.– [Частина] II.– 932 p.
47. New webster’s dictionary and Thesaurus of the English Language.– USA: Lexicon Publications, Inc. Sherman Turnpike.– 1149 p.
48. Шмидт И.М. В мастерской скульптора. Л.: Изд-во “Художник РСФСР”, 1966.– 93с.– С. 11.